

UOT 94(479.24)

JALƏ İSMAYILOVA

*t.ü.f.d., Bakı Avrasiya Universiteti,
Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti
ORCID: 0009-0005-8198-8544
zhala.ismayilova2016@gmail.com*

ƏHMƏD BƏY AĞAOĞLUNUN PUBLİSİSTİK FƏALİYYƏTİNDƏ MİLLİ VƏ ÜMUMBƏŞƏRİ DƏYƏRLƏR

DOI: <https://doi.org/10.36719/2708-065X/113/43-48>

Bu məqalədə Əhməd bəy Ağaoğlunun publisistik fəaliyyətində milli və dünyəvi məsələlərin əks olunması geniş şəkildə tədqiq edilir. Tədqiqatın əsas məqsədi onun publisistik irsində milli ideyaların, ictimai-siyasi baxışların və dünyəvi dəyərlərin necə təqdim olunduğunu müəyyənləşdirməkdir. Məqalədə Ağaoğlunun müxtəlif dövrlərdə qələmə aldığı publisistik məqalələr, çıxışlar və ictimai-siyasi mövzulu yazılar təhlil edilərək onun ideya istiqamətləri araşdırılır. Araşdırma zamanı müəllifin publisistikasında milli kimlik, azərbaycançılıq ideologiyası, maarifçilik, cəmiyyətin modernləşməsi və ictimai tərəqqi kimi məsələlərin mühüm yer tutduğu müəyyən edilir. Bununla yanaşı, onun yazılarında qadın azadlığı, təhsil, hüquqi dövlət quruculuğu, demokratiya və vətəndaş cəmiyyətinin inkişafı kimi dünyəvi xarakterli mövzuların da geniş şəkildə işıqlandırıldığı göstərilir. Bu baxımdan Ağaoğlunun publisistik fəaliyyəti yalnız milli oyanış ideyalarının təbliği ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda müasir və dünyəvi düşüncə tərzinin formalaşmasına xidmət edir. Tədqiqat nəticəsində müəyyən olunur ki, Əhməd bəy Ağaoğlunun publisistik irsi Azərbaycan ictimai fikrinin inkişafında mühüm mərhələ təşkil edir. Onun ideyaları cəmiyyətin maariflənməsi, milli şüurun güclənməsi və demokratik dəyərlərin yayılması baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Məqalədə həmçinin göstərilir ki, Ağaoğlunun publisistikası milli dəyərlərlə ümumbəşəri ideyaların sintezini əks etdirir və bu xüsusiyyət onun yaradıcılığını Azərbaycan publisistika tarixində xüsusi mövqeyə yüksəldir.

Açar sözlər: Əhməd bəy Ağaoğlu, publisistika, milli ideya, dünyəvilik, maarifçilik, ictimai fikir.

Giriş. Görkəmli ictimai-siyasi xadim, öz həyatını milli mübarizəyə həsr etmiş ziyalılarımızdan biri də Əhməd bəy Ağaoğludur. O, həm ictimai-siyasi fəaliyyətində, həm də yaradıcılığında milli ideoloji məsələləri vurğulamış, həmçinin - insan hüquqları, qadın azadlığı, elmin inkişafı kimi bəşəri aktual məsələlərə toxunmuşdur. Fransada təhsil aldığı müddətdə qərb və şərq mədəniyyətinin, ictimai-siyasi həyatda olan fərqləri müqayisə edərək, Şərqdə cəmiyyətin inkişafının elm və maarifin inkişaf etməsində, dinin adından istifadə edənlərə qarşı mübarizədə, millətin inkişafı və birliyinin möhkəmləndirilməsində görmüşdür. Milli ideoloji mübarizədə mühüm rol oynamış şəxslərdən biri kimi, həm fəaliyyətində, həm də yaradıcılığında milli məsələ həmişə ön planda olmuşdur. Ə. Ağaoğlu həm Azərbaycanda və Türkiyədə, eyni zamanda bütün Rusiya ərazisində yaşayan türklər arasında millətçilik düşüncələrinin dərk edilməsində mühüm rolu olmuşdur. Məhz buna görə də, sovet dövründə onun fəaliyyəti, əsərləri unutturulmağa çalışmış, “Panislamist”, “Pantürkist” adlandırılaraq lazımsız biri kimi diqqətdən kənar saxlamağa və əhli arasında ona qarşı antipatiya yaratmağa çalışmışlar. Azərbaycan və Türkiyədə müasirləşmə və milli düşüncənin formalaşmasına mühüm töhfələr vermiş Əhməd bəy Ağaoğlunun adı təəssüf ki, sovet dövründə qəsdən yaddaşlardan silinməyə çalışılmışdır. Hətta onun adının çəkilməsi belə qadağan edilmişdi. “Xatalı” şəxs hesab edildiyindən onu yalnız az sayda tədqiqatçı alim tanıyırdı. Onların da bir çoxu ya onun haqqında qısa və səthi qeydlərlə kifayətlənir, ya da istər-istəməz onun obrazını təhrif olunmuş şəkildə təqdim edirdilər. Lakin müasir dövrdə, xüsusilə Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra bu görkəmli ictimai-siyasi xadimin irsi daha geniş şəkildə araşdırılmış və bu mövzuda bir sıra əsərlər ortaya çıxmışdır. Azərbaycanın görkəmli fikir adamlarından biri olan Əhməd Ağaoğlu zəngin yaradıcılığı və fəal ictimai-siyasi fəaliyyəti ilə həm Şərqdə, həm də Qərbdə geniş maraq doğuran şəxsiyyətlərdən biridir. Odur ki, Ə. Ağaoğlunun fəaliyyətini, əsərlərini əsas qayəsinin

araşdırılması mühüm əhəmiyyətə malikdir. Vaxtilə sovet rejiminin tələblərinə görə unudulmağa çalışan Ə. Ağaoğlunun milli mübarizədəki rolu araşdırılmalı və gələcək nəsə ötürülməlidir.

Ə. Ağaoğlunun publisistik fəaliyyəti. Bildiyimiz kimi, Ə. Ağaoğlu bir müddət Fransada Sorbonne Universitetində təhsil almış, təhsil aldığı müddətdə burada bəzi mətbuat orqanlarında yazıları dərc olunmuşdur. Onun Fransada təhsil alması dünyagörüşündə və gələcək fəaliyyətində öz bəhrəsini vermişdir. Şərq aləminə ilk dəfə başqa gözlə baxmağa başlayan Ağaoğlu Şərq aləminin geridə qalmasının səbəblərini araşdırmış və gələcək inkişafı ilə bağlı fikirlər səsləndirmişdir. Onun ərəb, fars dillərini mükəmməl bilməsi Fransanın qabaqcıl alimlərinin diqqətini çəkmiş və onlar tərəfindən müxtəlif araşdırmalara cəlb olunmuşdur. Belə bir zamanda Fransada müxtəlif mətbuat orqanlarında, həmçinin, elmi konfrans və müzakirələrdə aktiv iştirak etmişdir. Ə. Ağaoğlu özü bu barədə yazırdı ki, onu Fransa mətbuatında çıxış etməyə müəllimi Ernest Renan təşviq etmişdir. O, burada “Redonobil”, “Jurnal de Debat”, “Nouve Revu” kimi mətbuat orqanlarında müxtəlif yazılar nəşr etdirmişdir [11, s.127].

1894-cü ildə Ə. Ağaoğlu Azərbaycana qayıtdıqdan sonra burada “Kaspi” qəzetində fəaliyyətə başlamışdır. Paralel olaraq, Tiflisdə nəşr olunan “Qafqaz”, Rusiyadakı “Şərqi-rus” qəzetlərində də məqalələrlə çıxış etmişdir. Sonralar “İrşad”, “Həyat” kimi qəzetlərdə, “Füyuzat” və “Molla Nəsrəddin” jurnallarında da məqalələri dərc edilmişdir. Bundan başqa, o, Türkiyədə yaşadığı müddətdə də “Türk yurdu”, “Yeni məcmuə” kimi müxtəlif qəzet və jurnallarda fəaliyyət göstərmişdir [8, s.7].

Milli məsələlər. Əhməd bəy Ağaoğlunun “Bizim millətçilər” adlı məqaləsi həm yaşadığı dövrün, həm də müəllifin ideoloji və siyasi düşüncə tərzini əks etdirən yazılarından biridir. Müəllif millətçiliyi azadlığın əsas meyarı hesab edərək yazırdı: “millətçilik özü-özlüyündə hörmətə layiq, hətta möhtəşəm bir hadisədir, çünki o, xalqların həyatında bir zərurətdir. Mən hətta düşünürəm ki, bəşəriyyətin təkamülü tarixində millətçilik dindən sonra insan ruhunun ikinci böyük mərhələsidir. O, tarixdə ən böyük qəhrəmanlıqların nədəni olmuş, yenə də olacaq. Onsuz bir sıra xalqlar yenə də yadların zülmü altında inləməli olacaqdı və məhz onun sayəsində hələ bir çoxları uyğun çıxış yolu tapacaq... Həqiqi, dürüst, sonunadək özünə sadıq qalan millətçi, özününkünü müdafiə edərkən, başqasınınkı üzərində hər hansı zülmü də rədd etməlidir” [12, s.154]. Buradan aydın olur ki, Ağaoğlu millətçiliyi vacib amil hesab etsə də, şovinizmi rədd etmiş, başqa millətlərə qarşı hörmətlə yanaşmağı əsas götürmüşdür.

Ə. Ağaoğlu bir müddət sonra millətçiliyin zəruriliyi məsələsinə yenidən müraciət edərək “Millət və millətçilik” adlı dörd hissəli məqalə qələmə almışdı. Bu yazısı “Tərcüman” qəzetində dərc olunmuş və Bakı mətbuatını sosializm (“adəmiyyət”) ideyalarına həddindən artıq meyil göstərməkdə günahlandırılan məqaləyə cavab idi. Belə ki, Əhməd bəy bu iddianın həqiqəti əks etdirmədiyini vurğulayaraq millətçilik barədə öz baxışlarına aydınlıq gətirmişdir [10, s.96]. O, burada Avropa tarixində millətçiliyin oynadığı müsbət rola toxunaraq, Almaniya, İtaliya, İngiltərə kimi dövlətlərin qurulmasında millətçiliyin rolunu izah etmiş, həmçinin, “millətçilik” anlayışının hamı tərəfindən dəzgün dərk olunmamasını da izah etmişdir. Müəllif qeyd etmişdir ki, öz millətinin eyibləri ilə yanaşı, başqa millətlərin müsbət keyfiyyətlərini gizlətmək xəyanətdir. Ə. Ağaoğlu keçmişi ideallaşdırmadan, tarixdən dərs çıxarmağın və millətin buraxdığı səhvləri bilməklə gələcəyə yönəlməyin tərəfdarı idi. Ona görə, əsl millətçi millətin inkişafı üçün bütün bunları düzgün dəyərləndirərək addımlar atmalıdır.

Ə. Ağaoğlunun “Kaspi” qəzetində çıxan “Azərbaycan qadınlarının beşik mahnısı” adlı məqaləsinə də Azərbaycanın qəflət yuxusundan oyanmasının və bunun üçün savadın əhəmiyyətini qeyd etmişdir. Burada Azərbaycan övladının yuxuda olmasına, bu qəflətdən oyanmasının vacibliyinə toxunaraq yazırdı ki, “vacib məsələləri - yaxşı işlərə, müqəddəs sədaqətə və dinə kim öyrədəcək? Bəlkə də anan da sən kimi günahsızdır, amma savadsız və nadandır” [9, s.91]. Bununla Ağaoğlu millətin qəflətdən oyanması üçün savadlı olmağı və savadlı övladı savadlı bir ananın yetişdirməli olduğunu bildirmişdi.

Ə. Ağaoğlunun “Kaspi” qəzetində nəşr edilmiş (20 iyul 1901) “Türk-tatar irqinin özünəməxsus əlifbası varmı?” adlı məqaləsində müəllif türk-tatarların qədim tarixi, onların yürüşləri və xarakterik xüsusiyyətləri barədə məlumat təqdim edir [10, s.95]. O, həmçinin həmin dövrdə istifadə olunan ərəb əlifbasının türk dilinin fonetik və qrammatik xüsusiyyətlərinə tam uyğun gəlmədiyini qeyd edir. Bu mövzuda daha əvvəl aparılmış müzakirələri ümumiləşdirən müəllif türklərin tarixən özünəməxsus əlifbaları ilə bağlı məlumat verərək, milli əlifbanın millətin inkişafı və birliyi baxımından əhəmiyyətinə diqqət çəkmişdir.

Bildiyimiz kimi, 1905-1906-cı illərdə ermənilərin xalqımıza qarşı həyata keçirdiyi hücumlarla bağlı Ə. Ağaoğlu “Difai” partiyasını yaratmışdır [7, s.196]. Bu partiyayı yaratmaqda əsas məqsədi türk-müsəlman əhlini erməni hücumlarından qorumaq idi. O, bununla yanaşı, mətbuatda da xalqımıza qarşı trədilən qırğınlarla qarşı mübarizəsini davam etdirirdi. Hadisələrin kəskinləşdiyi vaxtda Ə. Ağaoğlu “Sankt-Peterburqske vedomosti” qəzetində “Bakı hadisələri haqqında həqiqət” adlı məqaləsi ilə çıxış etmişdir. Bu məqaləsində o, rus mətbuatının hadisələrin günahkarlarının müsəlamnlar olması, müsəlamn əhalinin başkəsən, qaniçən” kimi göstərilməsini ifşa etmiş, rus şovinizminin qələminin məhsulu kimi qiymətləndirmişdir. Burada hadisələrdən və onların erməni iştirakçılarından tutarlı faktlar göstərən Ağaoğlu bu qırğınların kəskinləşməsində hakim dairələrin maraqlı olmasına diqqət çəlməmiş, çar məmurlarının satqınlığını cəsarətlə dilə gətirmişdi [1, s.141-142]. Ə. Ağaoğlu xalqımıza qarşı törədilən qırğınlarla qarşı mübarizə aparması ilə yanaşı, “Bizim vəzifəmiz” adlı məqaləsində qırğınların kökündə duran səbəblərin araşdırılmalı olduğunu qeyd edir. O bildirir ki, növbəti belə qırğınların baş verməməsi üçün günahkarlar cəzalandırılmalıdır: “...biz qorxmada həmin dərşətli şər qüvvəni tam və hərtərəfli göstərməliyik. Kimliyindən asılı olmayaraq – istər erməni, azərbaycanlı və ya başqası olsun, həmin şər qüvvənin müəllifi, onu hərəkətə gətirən öz cəzasını çəkməlidir. Nəinki məhkəmə qarşısında, həmçinin, bütün cəmiyyət qarşısında çəkməlidir. İndi mətbuatın təqib etməli olduğu yeganə böyük vəzifə budur” [1, s.143].

Ə. Ağaoğlu Rusiya imperiyası ərazisində yaşayan müsəlamn xalqlarının vəziyyətini də dilə gətirir, siyasi rejimin müstəmləkə xarakterindən irəli gələrək müsəlamn əhalinin inkişafına maneələr yaradıldığını bildirirdi. O, “Şərqin öyrənilməsinin vacibliyi haqqında” adlı məqaləsində Rusiyanın öz əyalətlərində yaşayan Şərq xalqlarına qarşı laqeyd münasibət göstərdiyini qeyd edir. Müəllif burada Rusiyanı Şərqi kifayət qədər tanımaq və öyrənmək istəməməkdə ittiham edir. Ə. Ağaoğlunun Türkiyədə “Cümhuriyyət” qəzetində nəşr olunan “Tanrı dağında” məqaləsi mifik obrazların təsviri şəklində verilsə də, burada türkçülüyn tarixi və mahiyyəti izah edilmişdir [2, s.79]. Burada türkçülük ideyasının kökləri izah edilmiş, türk olmağın qururundan bəhs edilmişdir.

Ümumbəşəri dəyərlər. “Sərbəst insanlar ölkəsində” əsərində insan azadlığını, hüquq və vəzifələrinin vacibliyini bildirən Ə. Ağaoğlu qadın hüquqları ilə bağlı mühüm və aktual mövzuya da toxunmuşdur. Qadın hüquqlarının pozulmasına etiraz edən müəllif islamda qadının yeri ilə bağlı tarixi-dini araşdırma apararaq mühüm məqamları şərh etmişdir. İslama görə qadın hüquqlarını məhdudlaşdıran cəmiyyətin əslində cəhalət içərisində olduğunu dini-teoloji baxımdan əsaslandırmış, bu vəziyyətə gələn tarixi prosesləri izah etmişdir. Onun “İslam və qadın”, “Müsəlamn qadınlarının azadlığı” adlı məqalələri bu qəbildən olub, “Kaspi” qəzetində dərc edilmişdir [13, s.22].

Ə. Ağaoğlu publisistik əsərində elm və maarifin inkişafının vacibliyini də göstərmişdir. Millətin və cəmiyyətin inkişafı üçün təhsilin zərurət olduğunu bildirərək, bu baxımdan Şərq və Qərbi müqayisə etmiş, Şərqdə və Azərbaycanda elm və maarifin inkişafına olan maneələrdən bəhs etmiş, onları tənqid etmişdir. Müəllifi olduğu “Səciyyəvi polemika” adlı məqaləsində H.Z. Tağıyevin tikdirdiyi qız məktəbində dünyəvi elmlərin tədrisinə mane olan dövrün din xadimlərini, cəmiyyətdə sözü keçən ağsaqqalların cahil fikirlərini tənqid etmişdir [9, s.108]. Belə ki, həmin şəxslər məktəbdə dini dərslərə kifayət qədər yer ayrılmadığını əsas gətirirdilər, lakin Ağaoğlunun məqaləsindən aydın olur ki, onlar ümumiyyətlə dünyəvi dərslərin tədris olunmasının tərtəfəri olmamış, ancaq özlərinə lazım olan şəkildə dinin təbliğini əsaslı hesab etmişlər. Ə. Ağaoğlu bu məqaləsində dini elmlərin, Qurani-Kərimin öyrədilməsinə qarşı çıxmamış, əksinə bununla yanaşı, dünyəvi təhsilin də vacibliyini əsaslandırmışdır.

“Kaspi” qəzetində dərc olunan “Şekspirin “Otello”su və Şillərin “Qaçaq”ı tatar (Türk) dilində” adlı məqaləsində müəllif milli mədəniyyətin tərcümələr vasitəsilə zənginləşdirilməsinin vacibliyini vurğulayırdı [12, s.78]. O qeyd edirdi ki, ilk mərhələdə bu tərcümələrin tam mükəmməl olmaması, məna və ifadə baxımından müəyyən qüsurların mövcudluğu, hətta əsərlərin əvvəlcə geniş oxucu kütləsi qazanmaması ciddi problem sayılmamalıdır. Onun fikrincə, əsas məsələ Avropa yazıçılarının əsərlərini türk dilində oxumaq imkanının yaranmasıdır. Müəllif bildirirdi ki, həmin əsərlərdə əks olunan böyük zəka, incə hisslər və bədii ifadə gözəlliyi, tərcümə zamanı müəyyən dərəcədə dəyişsə belə, son-da oxucuların marağını cəlb edəcək, onların zövqünü formalaşdıracaq və daha keyfiyyətli tərcümələrin meydana çıxmasına təkan verəcək. Buna görə də o, bu cür tərcümələrin gələcəkdə cəmiyyət üçün çox

böyük fayda verəcəyini, hətta bəzən məktəblərin və mətbuatın təsirindən də daha əhəmiyyətli rol oynaya biləcəyini düşünürdü.

Əhməd bəyin panislamizm mövzusunə həsr etdiyi məqalələr də xüsusi maraq kəsb edir. Bu yazılardan biri – “Abasizm istiqamətləri” adlı məqalədə müəllif qeyd edir ki, son dövrlərdə Qərb mətbuatında “panislamizm” adlandırılan hərəkət haqqında tez-tez materiallar dərc olunur. Onun fikrincə, bu yazıların başlıca məqsədi oxucular arasında qorxu yaratmaqdır. Bəzi müəlliflər panislamizmi geriye dönüş, fanatizmin yenidən baş qaldırması və ya Osmanlı sultanı II Əbdülhəmidin siyasi intriqası kimi təqdim edirlər. Halbuki panislamizmin meydana çıxmasının əsas səbəbi zülm altında qalan İslam dünyasını Qərbin artan təzyiqindən və asılılığından xilas etmək istəyidir. Bundan başqa, Əhməd bəy Ağaoğlu İslamı “fanatiklərin dini” kimi təqdim edən fikirlərə qarşı üç hissədən ibarət məqalə qələmə almışdır. O, bu iddiaların əsassız olduğunu həm Peyğəmbərin davranışları, həm də həmin dövrdə baş verən digər tarixi hadisələr vasitəsilə izah etmişdir. Müəllif İslamın ilkin dövrlərində “kitab əhlinə” göstərilən müsbət münasibəti təsdiqləyən tarixi faktları da xatırlatmışdır [4, s.60-61].

Əhməd bəy “Yuxu, yaxud ölüm” adlı məqaləsində müsəlmanları qəflətdən, cəhalətdən oyanmağa səsləyir, bununla o, müsəlman dünyasının nicatı üçün maariflənməyə tələsməli olduğunu qeyd edirdi. Ə. Ağaoğlunun “Müsəlman alimləri və onların elm sahəsinə verdikləri töhfələr” adlı məqaləsində tarix elminin inkişafı və Şərq və Qərb alimlərinin təmsalında göstərir [5, s.100]. O, İbn Xəldunun tarix elmi üçün əvəzsiz şəxs hesab edərək, onun yaratdığı nəzəriyyəni məşhur fransız alimləri Ş. Monteskye və F. Volter ilə müqayisə edir. Müəllif göstərir ki, tarix elminin nəzəri əsaslarını İbn Xəldun onlardan əvvəl izah etmişdir.

Ə. Ağaoğlu cəmiyyətin maariflənməsi üçün ziyalı insanların birliyinin vacibliyini “Ziyalılarımızın vəzifələri” adlı silsilə məqaləsində əsaslandırmışdır. O, bildirirdi ki, cəmiyyətin inkişafı üçün ziyalılar eyni amal uğrunda birlikdə və vicdanla hərəkət etməlidir, yalnız bununla cəmiyyəti inkişaf etdirmək olar [9, s.71; 3].

Ə. Ağaoğlu hüquqi dövlət quruculuğunun tərəfdarı olmuş, bunu əsərlərində də göstərmişdir. Onun Türkiyədəki fəaliyyəti müddətində yazdığı məqalələrdə də bu ideyanı görmək mümkündür. “Cümhuriyyət” və “Kadro” mətbuat orqanlarında gedən silsilə yazılarından “Dövlət və fərd” bu baxımdan xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. XX əsrin əvvəllərində türkiyədə milli dövlət quruculuğu prosesində baş vermiş hadisələr fəndə yazılan bu məqaləsində bir daha hüquqi dövlətin vacibliyi, vətəndaşların hüquq və azadlıqları ilə bağlı məsələlərə toxunmuşdur. Daha sonra “Dövlət və fərd”lə başlayan silsilə məqalələrinin toplandığı eyniadlı kitab da nəşr etdirmişdir [6, s.179].

Nəticə. Ə. Ağaoğlu publisistik fəaliyyətində müxtəlif ölkələrdə məqalələr nəşr etdirmiş, burada aktual problemlərə toxunmuşdur. Onun yazılarından aydın olur ki, çarizm istibdadı altında olan xalqların problemləri ilə bağlı məsələlərdən bəhs edir, çarizmə qarşı mübarizədə milli ideologiyaya, milli maraqlara əsaslanırdı. Həmçinin, maarifçi kimi əsərlərində ümumbəşəri dəyərləri təbliğ edir, qadın azadlığı, insan hüquqları, elm və maarifin əhəmiyyətini vurğulayırdı. Eyni zamanda, rus qəzetlərində yayımlanan Azərbaycanla və islam dünyası ilə bağlı haqsız yazılara cavab verir, həmin məsələləri düzgün şəkildə əsaslandırırırdı. Ə. Ağaoğlunun toxunduğu milli və ümumbəşəri məsələlər bu gün də öz aktuallığını qoruyub saxlayır. Onun müraciət etdiyi bu məsələlərdə - cəmiyyətdəki sosial-tərbiyəvi məsələyə, milli şüurun oyanışına, Şərqdəki mövcud problemlərin səbəb və nəticələrinə, onların aradan qaldırmaqla inkişafına həsr edilmişdir. Bununla da, Ə. Ağaoğlu bir konsepsiya yaratmış oldu və eyni zamanda milli mübarizədə aparıcı mövqe tutmuşdur. Ə. Ağaoğlu publisistikasında milli problemlər ümumbəşəri ideyalarla vəhdətdə təqdim olunur. O, azadlıq, insan hüquqları, bərabərlik, hüquqi dövlət və cəmiyyətin demokratik inkişafı kimi prinsipləri yalnız bir xalq üçün deyil, bütün bəşəriyyət üçün vacib hesab etmişdir. Bu baxımdan onun publisistik fəaliyyəti təkcə Azərbaycan ictimai fikrinin inkişafına deyil, həm də ümumbəşəri humanist dəyərlərin təbliğinə xidmət etmişdir. Tədqiqat nəticəsində aydın olur ki, Əhməd bəy Ağaoğlu milli-mənəvi dəyərlərin qorunması ilə yanaşı, cəmiyyətin müasir dünyaya inteqrasiyasını zəruri hesab etmiş, Şərq və Qərb mədəniyyətlərinin qarşılıqlı təsirini inkişafın əsas şərtlərindən biri kimi qiymətləndirmişdir. Onun əsərlərində irəli sürülən ideyalar bu gün də öz aktuallığını qoruyur və müasir Azərbaycan cəmiyyətinin ideoloji, siyasi və mədəni inkişafının öyrənilməsində mühüm mənbə kimi çıxış edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Ağaoğlu Ə. Qafqazda milli məsələ. Məqalələr və sənədlər toplusu. / Tərtib edən, ön söz, qeyd və şərhlərin müəllifi F.R.Cabbarov. – Bakı: Mütərcim, 2019. – 276 s.
2. Ağaoğlu Ə. Seçilmiş əsərləri. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2007, – 392 s.
3. Ağakışiyeva S. Əhməd bəy Ağaoğlu: "Azad qadınısız milli inkişaf ola bilməz". - <https://philosophy.edu.az/index.php?newsid=1584> [06.04.2026].
4. Akalın G. Türk düşüncə və siyasi həyatında Əhməd Ağaoğlu. – Bakı: AzAtaM, – 2004, – 164 s.
5. Cabbarlı N. Azərbaycan mühacirət nəsrli. – Bakı: Elm və təhsil, – 2011, – 140 s.
6. Dəmirli M. Hüquqçu kimliyinin portret çizgiləri, // İstanbul: Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries 9, 2 (2020): 171-183. <https://doi.org/10.26650/jes.2020.012>
7. Əhmədli B. Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı. – Bakı: Elm və təhsil, – 2017, – 376 s.
8. Əliyeva A. Nəhəng fikir və əməl adamlarımızdan biri: Əhməd bəy Ağaoğlu // Bakı, Azad Azərbaycan. – 2019, 18 may. – №65, – s.7.
9. Hacıyeva L. O. Əhmədbəy Ağaoğlunun publisistikası. – Bakı: Elm və təhsil, – 2012. – 404 s.
10. Qəribov M. Əhməd bəy Ağaoğlunun mətbu fəaliyyətində milli birlik ideyası və ideoloji məsələlər // Bakı, Qədim Diyar beynəlxalq elmi jurnal. 2025 / Xüsusi Buraxılış / 92-98. <https://doi.org/10.36719/2706-6185/43/92-98>
11. Kəsəmənli, R. Əhməd Bəy Ağaoğlu-Cəmiyyətin həyatında jurnalistikanın yeri və rolu haqqında // Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi Mass Communication Special Issue, 11 (1), (2024). 125- 140.
12. Mirəhmədov Ə. Əhməd bəy Ağaoğlu. – Bakı: Örgünəş, – 2014, – 264 s.
13. Süleymanlı M. Əhməd Ağaoğlunun “İslama görə və İslamiyyətdə qadın” əsərinə elmi-tənqidi yanaşmalar. – Bakı: Litterpress, 2008. 148 s.

ДЖАЛЯ ИСМАЙЛОВА

*Доктор философии по истории,
Бакинского Евразийского Университета,
Азербайджанский Университет Архитектуры и Строительства*

**НАЦИОНАЛЬНЫЕ И ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКИЕ ЦЕННОСТИ В
ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АХМЕДА БЕКА АГАОГЛУ**

В данной статье рассматривается отражение национальных и светских вопросов в публицистической деятельности Ахмед бег Агаоглу. Основной целью исследования является определение того, каким образом национальные идеи, общественно-политические взгляды и светские ценности представлены в его публицистическом наследии. В статье анализируются публицистические статьи, выступления и общественно-политические материалы, написанные Агаоглу в разные периоды его деятельности, что позволяет выявить основные направления его идей и мировоззрения. Исследование показывает, что в публицистике автора важное место занимают такие вопросы, как национальная идентичность, идеология азербайджанства, просветительство, модернизация общества и общественный прогресс. Наряду с этим отмечается, что в его работах широко освещаются и светские темы, такие как освобождение женщин, образование, формирование правового государства, демократия и развитие гражданского общества. В этом смысле публицистическая деятельность Агаоглу не ограничивается лишь пропагандой идей национального пробуждения, но также способствует формированию современного и светского мышления. Результаты исследования показывают, что публицистическое наследие Ахмед бег Агаоглу представляет важный этап в развитии азербайджанской общественной мысли. Его идеи сыграли значительную роль в просвещении общества, укреплении национального самосознания и распространении демократических ценностей. В статье также подчеркивается, что публицистика Агаоглу отражает синтез национальных и общечеловеческих идей, что обеспечивает его творчеству особое место в истории азербайджанской публицистики.

Ключевые слова: Ахмед бег Агаоглу, журналистика, национальная идея, секуляризм, просвещение, общественное мнение.

ZHALA ISMAYILOVA

*Phd in History, Baku Eurasian University,
Azerbaijan University of Architecture and Construction*

**NATIONAL AND UNIVERSAL VALUES
IN THE JOURNALISTIC ACTIVITY OF AHMAD BEY AGAOGU**

This article examines the reflection of national and secular issues in the journalistic activity of Ahmed bey Agaoglu. The main aim of the research is to determine how national ideas, socio-political views, and secular values are presented in his journalistic heritage. The study analyzes the publicistic articles, speeches, and socio-political writings produced by Ağaoğlu in different periods in order to reveal the main directions of his ideas and intellectual activity. The research demonstrates that issues such as national identity, the ideology of Azerbaijani nationalism, enlightenment, modernization of society, and social progress occupy an important place in his publicistic writings. At the same time, it is shown that topics of a secular nature - such as women's emancipation, education, the establishment of the rule of law, democracy, and the development of civil society - are widely addressed in his works. In this regard, Ahmed bey Agaoglu's journalistic activity is not limited only to the promotion of national awakening, but also contributes to the formation of modern and secular thinking. The results of the study indicate that the journalistic heritage of Ahmed bey Agaoglu represents an important stage in the development of Azerbaijani social thought. His ideas played a significant role in the enlightenment of society, the strengthening of national consciousness, and the spread of democratic values. The article also emphasizes that Agaoglu's publicism reflects a synthesis of national values and universal ideas, which elevates his work to a special place in the history of Azerbaijani journalism and intellectual thought.

Keywords: Ahmed bey Agaoglu, journalism, national idea, secularism, enlightenment, social thought

Məqalənin redaksiyaya daxil olduğu tarix: 06 aprel 2026-cı il.

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 21 may 2026-cı il.

Rəyçilər: t.ü.f.d. Sevil Bəhramova, t.e.d. Qabil Əliyev.
